

Имом а.л. Бухорий САБОҚЛАРИ

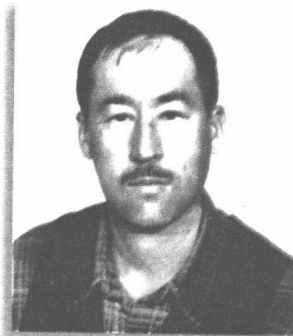
МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ, ИЛМИЙ-АДАБИЙ ЖУРНАЛ

1/2002

Рашид ЗОҲИД,
филология фанлари номзоди

К
И
Т
О
Б
Л
А
Р

О
Л
А
М
И
Д
А

ЖАМИЯТ – БИР ТАРИҚАТ

(Ш.Сирожиддиновнинг «Сўфи Оллоёр илоҳиёти» китобини ўқиб)

Умом ал-Бухорий халқаро жамғармаси нашриёти Ш.Сирожиддиновнинг «Сўфи Оллоёр илоҳиёти»¹ номли монографик тадқиқотининг биринчи қисмини нашрдан чиқарди. Ушбу тадқиқот Сўфи Оллоёр илмий-адабий меросига қизиқиш янада ортаётганидан ва уни ўрганишда янгича муносабат шаклланаётганидан дарак беради.

Сўфи Оллоёр ижоди билан яқиндан таниш киши² (ёхуд оддий бир китобхон) сифатида бу тадқиқотни эътибор билан ўқиб чиқдим.

Эътиборимнинг натижаси ўлароқ англадимки, бор-йўғи 500 ададда чиққан бу китоб билан, тўғрироғи, ундаги жиддий меҳнат ва самарали изланишлар билан кенг китобхонлар оммасини аништириш зарурати бор. Шу мантиқдан келиб чиққан ҳолда, тор ва чуқур таҳлилга ўрин бермасдан, китобнинг тузилиш тартиби ва ички мундарижаси ҳақидаги баёний маълумотлар билан чекланамиз. Бу жиҳат китоб ҳақида ўқувчиларда тўлароқ тасаввур ҳосил бўлиши учун лозимдир.

«Сўфи Оллоёр илоҳиёти» китоби учта боб ва якуний хулосани ўз ичига олган.

«Сўфи Оллоёр ҳаёти ва илмий-адабий мероси» деб номланган аввалги бобда Сўфи Оллоёрнинг таржимаи ҳоли ва адабий мероси ҳақида атрофлича тўхтаб ўтилган. Мазкур бобда келтирилган маълумотлар

қиёсий ва аналитик таҳлил асосида ўрганилгани боис Сўфи Оллоёрнинг таржимаи ҳоли қандайдир даражада яхлит тизим доирасида шаклланган, илмий-адабий мероси ва унинг ўрганилиш тарихидан хабар берувчи маълумотлар бир жойга тўпланган, янги фактик материаллар билан бойитилган.

Китобнинг иккинчи боби «Сўфи Оллоёр ва давр» деб номланган. Ижодкор шахс фаолиятини тўлақонли ёритиш уни ўзи яшаган давр билан боғлиқликда ўрганишни тақозо этади. Иккинчи бобдаги тарихий экскурсни худди шу сабаб билан изоҳлаш мумкин.

Шу бобда Ш.Сирожиддинов XVI-XVIII аср оралиғидаги маънавий муҳит, хусусан, Мовароуннаҳр ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги нотинчлик, беқарорлик ва тариқат пирларининг ҳокимиятни қўлга киритишга интилиши, халқ орасидаги тарбиявий ишларнинг сусайиб қолиши билан боғлиқ масалалар ҳақида фикр юритган.

Муаллифнинг³ таъкидлашича, нақшбандия тариқатининг XVI асрдан кейинги тараққиёти Ҳиндистон билан боғлиқ. Деҳлида Боқибиллоҳ Беранг (1563-1603) асос солган нақшбандия маркази қисқа вақт ичида ўз таълимотини бутун Ҳиндистонга ёйишга эришган. Бу ерда кейинчалик, нақшбандиянинг турли тариқатлар, эътиқодлар ва фалсафий қарашлар таъсирига тушиб қолганини кўриш мумкин. Шу даврларда Ҳиндистон ва Туркияда сон-саноксиз

сўфий тоифалари турли усуллар, қонун-қоида ва расм-русумларни тарғиб этиш орқали сўфийлик мартаба ва мақомларини эгаллашга даъват этувчи таълимотлар пайдо бўлди.

Муаллиф Сўфи Оллоёр асарлари ва Тожуддин Ёлчиғул ўғли томонидан «Саботул-ожизин»га «Рисолаи Азиза» номи билан ёзилган шарҳни XVII-XVIII асрларда Мовароуннаҳрда мавжуд бўлган тариқатлар ҳақида тўлиқ тасаввур берадиган ҳозирча ягона асар сифатида тилга олади. Дарҳақиқат, Тожуддин Ёлчиғул ўғли «Саботул-ожизин»да танқид қилинган фирқа ва оқимлар шарҳида ўша пайтда кенг тарқалган 14 та бидъат таълимот устида тўхталиб ўтади.

Мазкур шарҳдан келиб чиққан ҳолда, муаллиф ўша фирқа ва оқимларнинг айримлари ҳақида маълумот беради, «Саботул-ожизин»дан келтирилган байтлар орқали уларни далиллайди. Лекин, муаллиф тўғри таъкидлаганидек, адашган фирқа ва оқимлар хусусида «Рисолаи Азиза»да келтирилган маълумотлар ўша фирқа ва оқимларнинг ғояларини атрофлича очиб бермайди. Ёлчиғул ўғли, асосан, Сўфи Оллоёр байтлари мазмунига мувофиқ, бидъат таълимотларнинг халқ маънавиятига жиддий зарар етказган жиҳатларинигина айтиш билан кифояланган.

Муаллиф боб ниҳоясида айнан ўша жиддий зарар — маънавий таназзул сабабларини санаб, қуйидаги умумий хулосаларга келади:

— теурийлар салтанати емирилгандан кейин мамлакатда узоқ давом этган парокандалик жамиятда беқарорлик кайфиятини кучайтирди. Натижада анъанавий таълим-тарбия тизими издан чиқди;

— XV-XVI асрларда нақшбандия ғояларида ўз аксини топган мол-мулк йиғиш ва сиёсатга аралашшга рухсат XVII-асрда нақшбандия пирларининг сиёсий ҳокимиятни қўлга киритишга ҳаракат қилишларига олиб келди. Натижада тарғибот ва тарбия усуллари заифлашиб, омма мафкураси ва фаолиятида маиший тубанлашувга мойиллик кучайди;

— муридларнинг шахсий манфаат юзасидан пир вафотидан сўнг уни илоҳийлаштириб, шахсга сифинишни ташкиллаштириши, ўз пирининг валийлик даражаларини олий мақомларга кўтариш

орқали келажак тирикчилиги учун мустаҳкам пойдевор ясаб олишга интилиши халқ онгида ҳамма пир валиуллоҳдир ва уларга сифиниш барака келтиради, деган қатъий тасаввурнинг пайдо бўлишига ва мамлакатнинг катта — кичик туманларида дафн этилган пирларнинг қабрларини сифиниш объекти қилиб олишларига олиб келди. Натижада тариқат мактаблари ҳаддан ташқари кўпайиб улар, ва, хатто, ягона силсилавий уюшма орасида пинҳона рақобат пайдо бўлган. Шу тариқа мамлакат маънавий ҳайти тақдири руҳоний имомларнинг ўзаро муносабатига боғлиқ бўлиб қолган. Шу билан бирга, «тариқат аҳли Аллоҳнинг севган бандалари ва авлиёларнинг ўринбосарларидир, демак, уларга ҳар бир ишда ишониш, орқасидан эргашиш фазилат» деган эътиқоднинг кучлилиги боис, халқ тафаккурида Ҳинд, Эрон, Туркия минтақаларидан тинимсиз келиб турган турли мафкура ва эътиқоддаги кўп сонли «суфийнамо» каззоб «кўзбойлағичлар»нинг намойишларини каромат деб билиш, уларнинг хурофий, бидъат таълимотларини «ота-боболарнинг йўли» сифатида қабул қилиш каби адашшиш илдири ота бошлади.

Нарсанинг ҳақиқатини англашда сифатдан зотга қараб юриш, аслдан чалғимаслик энг мақбул йўлдир. Муаллиф буни англаган ва имкон қадар уддалаган. Аммо, айрим ҳукмий тафсилларга кенгрок изоҳ берилса, тарихий-илмий далиллар янада кучайтирилса аълороқ бўлур эди. Зеро, монографик тадқиқотнинг табиати ҳам шундай батафсилликни тақозо этади.

«Сўфи Оллоёр буюклигининг сири» деб номланган учинчи боб аввалги бобларнинг мантиқий давоми бўлиб, у икки фаслдан иборат. Биринчи фасл «Буюк даъват» деб аталган. Бу фаслда муаллиф Сўфи Оллоёр ижодий фаолиятини тадрижий-хронологик тарзда таҳлил этган. таҳлил йўналиши тўла ижтимоий доирада кечган. Буни ушбу тилга олинган масалаларнинг (шартли) тезасидан ҳам кузатиш мумкин:

— Сўфи Оллоёр жамиятни қайта тарбиялаш, халқ мафкурасини ёт унсурлардан тозалаш ҳаракатларида аниқ дастур билан иш кўрган. Буни, биринчидан, инсон эътиқодини мустаҳкамлаш, аҳоли онгини ёт мафкуралардан, хурофий бидъатлардан тозалаш, иккинчидан, эътиқоди мустаҳкам комил инсонни тарбиялаш дастури деб аташ мумкин;

— Сўфи Оллоёрнинг тозаланиш дастури икки йўналишда иш олиб боришга асосланган: оддий халқ, яъни «авомун-нос» ичида, иккинчиси, жамиятнинг зиёли табақаси орасида табиғи-тарвиж ишларини жонлантириш;

— китобнинг ёзилишига биринчи сабаб — халққа имон моҳиятини чуқурроқ тушунтириш; иккинчи сабаби, эътиқод масалаларига оид барча дарслик ва қўлланмалар араб тилида бўлгани учун оддий халққа тушунарли форсий ва туркийда битилган ақида китобининг зарурлиги; учунчи сабаби, асл исломий эътиқоддан чалғимаслик, ёт мафкураларнинг турли бидъат таълимотларига учмаслик, улар исботлашга уринаётган турли «илмий» қарашларнинг беҳудалигини таъкидлаш ва фикций масалаларни Имом Аъзам Абу Ҳанифа мазҳаби доирасида халққа тушунтириш;

— Сўфи Оллоёр ижодининг руҳиятидан оддий халқни тўғри йўлга бошлаш, унинг маърифатини ошириш ва маънавиятини тузатиш учун икки усулни қўлагани сезилади. Биринчиси, жонли ўзбек ва тожик тилларида тушунтириш. Иккинчиси, қон-қонига сингий бошлаган ёвуз, нафсоний иллатларни тезда чиқариб ташлаш учун нариги дунё азоблари хавфидан огоҳлантириш усули.

Мана шундай тасниф «Сўфи Оллоёр илоҳиёти» китобининг биринчи қисми нима учун «Жамият ва бурч» деб номланганини тушунтириб беради. Дарҳақиқат, ҳар бир мусулмоннинг зиммасида бузулганни тузатиш, ислоҳ этиш вазифаси туради. Қолаверса, бу нарсa банданинг банда олдидаги ҳаққидир. Лекин банданинг Яратувчи олдидаги ҳаққи ҳар нарсадан улғудир. Шунинг учун Сўфи Оллоёр шахсини зиммасига фақат ижтимоий вазифалар юклатилган буюк ислоҳотчигина деб таниш камлик қилади.

Сўфи Оллоёр «Кел, эй ошиқ, қўнғилни айлагил бир», «Кел, эй зоҳид, ўзингни айлагил хок», «Кел, эйтан, бермагил вақтингни қўлдин», «Кел, эй банда, ўзингни сол Худога» дер экан, аввало, бу унинг ўз-ўзига мурожаатидир. Чунки, банда борки, гуноҳқордир. Ҳатто, маъсум пайғамбарлар ҳам Яратганга тинимсиз истиффор айтганлар. Демак, мусулмон

учун, айниқса, олим мусулмон учун бош масала — ўзни ислоҳ қилиш, ўзи билан Парвардигори ўртасидаги алоқани мустаҳкамлаш, Аллоҳ розилигига эришишдир.

«Ахлоқ ва нафс тарбияси» деб номланган кейинги фасл олдинги фаслдан анчайин фарқ қилади. Олдинги фаслда Сўфи Оллоёр ижодига иккиламчи воситалар орқали ёндашилган бўлса, бунда ижодий матнга бевосита яқинлашилган ва шу жараённинг ўзида ижодкор шахсияти билан янада яқинроқ таниши имконияти туғилган.

Муаллиф таъкидлаганидек, «Саботул-ожизин»даги ҳар бир шеър Қуръони карим оятлари ва Расулulloҳ (с.а.в.) ҳадисларининг шарҳидир. Шунинг учун ҳам матн таҳлили матнга таалуқли оят тафсири ва ҳадис шарҳини билмқни тақозо этади. Муаллиф бу заруратни англаган ва имкон қадар моҳиятга яқинлашган. Матннинг мавзу қўламини аниқлаш билан бирга, айрим ўринларда матннинг услубий нозиликларига даҳл қила олган. Назарий қимматга эга янгиликлар топган:

«Сўфи Оллоёр... маломат услубидан усталик билан фойдаланган. Бу услуб шоир томонидан «Ожизлик баёни» остида берилиб, унинг кўнглидаги барча дард-алам, жамиятдошларидан гина-қудурат, газаб ва нафратни тўкиб солишга имконият яратган. Унинг ҳар бир «ажз»и маълум боблардаги тарбиявий тезисни хулосалаб беради ва уларда андиша билан баён этилган панд-насихат «ажз»да кескин огоҳлантиришлар тусини олади:

Ўтар дунёда Оллоёр маъюб
Мунингдек юрганингдин ўлганинг хўб.
Ёмон нафсинг сени ўтдек тутошти,
Гуноҳинг бора-бора ҳаддин ошти».

Китоб хулосасида Сўфи Оллоёрнинг маънавиятимиз тарихида тутган ўрни фаоллик ва ҳаққоният билан ёритилган.

Шухрат Сирожиддиновнинг янги китоби Сўфи Оллоёр илмий-адабий меросини ўрганишда янги даврни бошлаб беради, десак муболаға бўлмас. Ҳақиқатан ҳам бу тадқиқот улуг йўл сари қўйилган илк қадам, келгусидаги савоб ишларга бир дебочадир.

¹ Ш.Сирожиддинов «Сўфи Оллоёр илоҳиёти» 1-қисм Жамият ва бурч. Тошкент, 2001й.

² Ушбу мақола муаллифи Р.Зоҳидов Сўфи Оллоёрнинг «Саботул-ожизин» асарининг тил хусусиятлари мавзусида номзодлик ишини ҳимоя қилган.

³ Бу ва бундан кейин «Муаллиф» дейилганда Ш.Сирожиддинов назарда тутилади.